

Nacija i država u svesti građana

B. ĐUKANOVIĆ, B. KUZMANOVIĆ,
M. LAZIĆ, M. BEŠIĆ
Podgorica: CID, SoCEN, 2001.

Nacija i država: istraživanje nacionalne svijesti i stanovišta o državi u Crnoj Gori

Na prostoru u kojem živi toliko mnogo etničkih grupa sa toliko dugom i teškom istorijom međuetničkih konflikata kao što je bila bivša SFRJ, "nacionalno pitanje" je bilo jedno od najvažnijih političkih tema. Međutim, kao predmet empirijskih socijalno-psiholoških istraživanja, ova tema je bila zapostavljena, kao da je postojala bojazan da dobijena slika neće biti u skladu sa nadanjima i propisanim stanjem. Jedna od prvih knjiga koja je otvorila ovu oblast istraživanja, studija Rota i Havelke "Nacionalna vezanost i vrednosti srednjoškolske omladine" objavljena 1973. godine (samo istraživanje je rađeno 1971. godine), predstavljala je značajan pozitivan pomak, jer je ponudila složenu konceptualizaciju, nov instrumentarijum i praksu analiziranja i međusobnog dovođenja u vezu sklopa relevantnih dispozicionih karakteristika. Značajno ograničenje u generalizaciji nalaza predstavljala je činjenica da se ispitivanje ograničilo na uzorak srednjoškolaca iz Beograda i Kragujevca; kasnija ispitivanja koja su se radila na reprezentativnim uzorcima građana po pravilu su ispuštala i neke od bitnih dostignuća prethodne studije, operišući pojednostavljenim konceptima i instrumentima.

Studija "Nacija i država", o kojoj će ovde biti reči, pokušaj je da se sintetišu dobre strane javnomnjenjskih i dubinskih pristupa. Autori studije Borislav Đukanović, Bora Kuzmanović, Mladen Lazić i Miloš Bešić nastojali su, i u tome uspeli, da složenu socijalno-psihološku analizu važnog društvenog fenomena kojim su se bavili zasnuju podjednako na sistematskoj teoriji i na empirijskim podacima, i to onima koji su na reprezentativnom uzorku registruju sklop složenih socijalno-psiholoških varijabli.

Predmet istraživanja, objedinjen pod nazivom nacionalna svest, obuhvatao je ispitivanje oblika nacionalne svesti i njihovih inteziteta, merenje stavova prema nacionalnim manjinama, merenje etničke distance i ispitivanja stanovišta prema

državi. Sve ove pojave su dovedene u vezu sa nizom socio-demografskih varijabli. Ispitivanje je obavljeno od aprila do maja 2000. godine na reprezentativnom uzorku od 1053 građana Crne Gore.

Knjiga, koja predstavlja detaljan i sistematski prikaz dobijenih rezultata, može se podeliti u nekoliko delova. U prvom delu (autor Borislav Đukanović) analiziraju se pojmovi nacije i nacionalizma. Nacija se prikazuje kao društveno-istorijski, ali i ekonomski, društveni, socijalno-psihološki, politički i kulturni fenomen. Nastojeći da se formuliše sveobuhvatno određenje koje bi pri tom prevazišlo eklektički pristup, autori su prihvatili određenje koje je opredelilo njihove dalje analize, a po kojem je "nacija društveno-istorijska i socio-ekonomska zajednica u kojoj pojedinci izgrađuju svoj politički i kulturni identitet na bazi osjećaja pripadnosti naciji i solidarnosti sa ostalim članovima nacionalne zajednice. U okviru nacije kao zajednice razvija se poseban nacionalni etnos, obrasci ponašanja, te specifično metafizičko i mitološko biće nacije, pri čemu se nacija pozitivno vrednuje od članova nacionalne zajednice" (str. 37).

U drugom delu (autor Miloš Bešić), koje predstavlja dalju pripremu teorijskog i društveno-istorijskog okvira u kojem će se sagledavati dobijeni rezultati, fenomeni nacije i nacionalizma smeštaju se u kontekst procesa tranzicije, tj. raspada real-socijalizma. Pošto ne samo pitanja razvoja crnogorske nacije, već, pre toga, pitanja njenog postojanja, sežu dalje od konkretnih događanja u SFRJ, u ovom delu se koreni problematizovanja crnogorske nacije prikazuju u istorijskoj perspektivi, počev od nastajanja prvih formi crnogorske državnosti.

Ovi teorijski delovi, koji završavaju ukazivanjem na odavno prisutnu i snažno izraženu podeljenu nacionalnu svest, crnogorsku i srpsku, predstavljaju koristan uvodni okvir za prikaz istraživanja nacionalne svesti u Crnoj Gori koji zauzima preostale delove studije.

Treći deo (autor Miloš Bešić) sadrži analizu oblika nacionalne svesti u Crnoj Gori. Već i početno izjašnjavanje o vlastitoj nacionalnosti (izborom između ponuđenih alternativa) pokazuje da je čak i teza o "dvojujnoj svesti" Crnogoraca donekle pojednostavljena. Dominantna grupa, ali koja ne prelazi 50%, je onih koji se izjašnjavaju kao Crnogorci (44,1%). Samo 2,7% je reklo da su Srbi, a 7,3% da su Jugosloveni, a nešto više od jedne četvrtine se osećaju istovremeno i Srbi i Crnogorci (13,2% izjavljuje da je Crnogorac koji se oseća Srbinom, a 12,9% Srbin koji je i Crnogorac. Sem ovih grupa, bilo je 8,5% onih koji su se izjasnili kao Muslimani, 5,5% kao Muslimani-Crnogorci i 4,3% kao Albanci.

Direktno pitanje o etničkom poreklu Crnogoraca ukazuje na podeljenost koja će se kasnije provlačiti u mnogim tabelama. Nešto manje od polovine (39,7%) je onih koji smatraju da su Srbi i Crnogorci jedna nacija, dok nešto više od polovine smatra da Crnogorci imaju posebnu etničku matricu (33,3% prihvata da Srbi i Crnogorci imaju zajedničko poreklo ali su vremenom postali dva različita naroda, a 24,2% smatra da su Crnogorci drugačijeg porekla nego Srbi).

U četvrtom delu (autor Miloš Bešić) analizirani su oblici nacionalne svesti u Crnoj Gori. Identifikovanje oblika nacionalne svesti prepušteno je faktorskoj analizi odgovora na grupu od 50 izabranih tvrdnji. Rotirana matrica PROMAX identifikovala je četiri faktora koji su nazvani nacionalna isključivost (objašnjava

30,7% varijanse), nacionalna identifikacija (10,9% varijanse), mondijalizam (8,3% varijanse) i etnocentrizam (3,6% varijanse). Prevođenje statističkih faktora u psihološke koncepte nije, međutim, proizvelo do kraja jasnu sliku. Na primer, korelacija nacionalne isključivosti sa, od nje relativno nezavisnim, etnocentrizmom pokazala se kao izuzetno visoka, $r = 0,69$, dok negativna korelacija između nacionalne isključivosti i mondijalizma za kojeg se kaže da, na psihološkoj ravni, isključuje taj maligni nacionalizam kao opredeljenje, i nije naročito visoka: $r = -0,32$. Pokazalo se da nijedan od ovih oblika nacionalne svesti ne korelira sa polom, obrazovanjem, zanimanjem, materijalnim standardom i drugim socio-demografskim karakteristikama. U kasnijoj statističkoj analizi ovi faktori su objedinjeni u jedan zajednički skor, označen kao nacionalizam.

Jasnu sliku koja, međutim, ne dopušta laku i jednostavnu interpretaciju, pruža povezivanje oblika nacionalne svesti i nacionalizma sa stanovištima o državi i crnogorskoj naciji. Veoma visoku nacionalnu isključivost pokazivali su oni koji su se zalagali za čvršće veze između Srbije i Crne Gore i koji su smatrali da su Srbi i Crnogorci jedna nacija, dok je najniži stepen nacionalne isključivosti i etnocentrizma a najizraženiji mondijalizam konstatovan kod onih koji su se zalagali za što labavije ili nikakve veze Srbije i Crne Gore. Dakle, barem sredinom 2000. godine važno je da se "opredeljenje za samostalnu Crnu Goru ne može tumačiti samo iz ugla crnogorskog nacionalizma, već naprotiv, prije svega, na osnovu opredeljenja za širu integraciju Crne Gore u međunarodne tokove" (str. 126), kao i da je "težnja za državnim jedinstvom Crne Gore i Srbije bazično inspirisana nacionalizmom" (str. 126).

Pokazalo se da ni stav prema nacionalnim manjinama Ÿ sledeći ispitivani aspekt nacionalne svesti Ÿ u Crnoj Gori nije zavisio od socijalnih obeležja. Sam stav se, kao što se i očekivalo, pokazao kao složen fenomen. Najviše tolerancije je pokazivano prema manjinskoj autonomiji u sferi informisanja, a najmanje prema autonomiji u oblasti političkog angažmana.

Poglavlje o etničkoj distanci u Crnoj Gori (autor Bora Kuzmanović) sadrži, pre izlaganja samih rezultata, izuzetno iscrpan uvodni prikaz dosadašnjih istraživanja etničke distance na prostoru bivše Jugoslavije, U samom istraživanju uzeto je devet odnosa socijalne distance i 11 nacionalnih grupa. Korisna metodološka novina je uvođenje socijalnog odnosa "da bude vaspitač mojoj deci" u skalu distance. Mada su rezultati pokazali da je socijalna distanca vrlo raširena i jaka pojava, poređenja sa sličnim rezultatima ukazuju da je distanca verovatno manja nego u drugim krajevima sadašnje i bivše Jugoslavije. Uočena je opšta tendencija distanciranja, nesklonost da se stupi u bliske odnose sa pripadnicima bilo kog drugog naroda.

Završno poglavlje (autor Mladen Lazić) prikazuje stanovišta o državi u Crnoj Gori. Stanovišta o željenom državnom statusu Crne Gore i njenom odnosu sa Srbijom i u vreme izvođenja istraživanja, a i kasnije, izazivala su žestoka sporenja, uz često dijametralno suprotne ali sa istom stepenom uverenosti iznošene tvrdnje o zastupljenosti suprostavljenih opcija među građanima. Rezultati istraživanja učinili su vidljivim ono što su mnogi zagovornici, bilo nezavisnosti Crne Gore, bilo jedinstvene države sa Srbijom i tada i sada poricali: da postoji duboka podeljenost na dve ne-podjednake ali dovoljno brojne grupacije. Kako autor proce-

njuje, približno četvrtina ispitanika tvrdo je zastupala ideju državne samostalnosti, nešto više od dve petine je čvrsto branilo postojeću zajedničku državu, dok se preostali deo kolebao (uz većinsku orijentaciju ka federaciji). Ono što je takvu bazičnu podeljenost činilo manje pretećom je takođe konstatovano većinsko opredeljenje ka miroljubivom rešenju sukoba i ka demokratskom tipu vlasti.

Ukratko prepričani rezultati predstavljaju samo veoma mali deo materijala saopštenog u ovoj obimnoj (366 strana) studiji. Ali, ova knjiga nije značajna samo po obilju materijala koji sadrži, već i po visokim standardima teorijske analize, statističke obrade i prikazivanja rezultata. Studija postavlja i niz dilema koje takođe čekaju odgovor u budućim radovima. Jedno od pitanja koje se nakon čitanja studije postavlja je, na primer, koliko se korisnom pokazala strateška odluka da se oblici nacionalne svesti prepuste statistici. Dalje, u ovako osetljivoj oblasti, sa mrežom pojmova koji se preuzimaju (u njihovom nužno neodređenom i često višesmislenom značenju) iz svakodnevnog govora i političkog diskursa, čak ni naizgled najjednostavnija pitanja višestrukog izbora ne eliminišu probleme nejasnog referentnog okvira. Nacija i nacionalnost, naime, nemaju spektar različitih značenja samo za teoretičare, kako je to u uvodnom delu ubedljivo pokazano, već i za same ispitanike. U svojoj najvidljivijoj formi, postoji razlika između shvatanja nacionalnosti kao građanskog identiteta i kao etničkog identiteta. Ako ispitanik nije potpuno siguran na šta se ispitivačevo pitanje o nacionalnosti odnosi, niti je ispitivač siguran za koji identitet je ispitanik svoj odgovor vezivao, postoji opasnost da se razlike u identitetima i tumačenjima prenebregnu ili da im se priđe tek kao potencijalno ometajućem faktoru, a ne kao nečem suštinski važnom za razumevanju pojave koja se ispituje.

Svakako, sem istorijskih uslovljenosti, odnos prema državnim pitanjima pa i shvatanju nacije i njenog značaja diktiran je još jednim faktorom: aktuelnom političkom konstelacijom. Odnos između različitih opcija koje se tiču državnog statusa Srbije i Crne Gore i različiti oblici nacionalne svesti i te kako su bili uslovljeni specifičnom političkom konstelacijom u, pojednostavljeno rečeno, Miloševićevoj Srbiji i Đukanovićevoj Crnoj Gori. Bez makar površnog poznavanja konteksta tadašnjih političkih trvenja i njihove predistorije, sami rezultati pa i kontradiktornosti koje postoje unutar i između suprostavljenih oblika nacionalne svesti, neće biti sasvim razumljivi. Autori su očigledno nastojali da zadrže distancu u odnosu na dnevno-političke sadržaje i da se krajnje skrupulozno uzdrže od svega što bi podsećalo na sugerisanje političkih stavova ili navijačku pristrasnost. Ipak, možda bi osvrta na tadašnje političke borbe i njihovu predistoriju pomogao bar budućem, ako ne i sadašnjem čitaocu da jasnije sagleda dobijene rezultate.

Inače, ova studija je samo jedna u nizu iste grupe autora (B. Đukanović i M. Bešić: *Svetovi vrijednosti: Preobražaj društvene svijesti u Crnoj Gori*. CID, Podgorica, 2000; M. Bešić i B. Đukanović: *Bogovi i ljudi: Religioznost u Crnoj Gori*. CID, Pogorica, 2000) koje svojim kvalitetom i temeljnošću pristupa podižu kriterijume koji će se postavljati pred budućim istraživačima.

Dragan Popadić